

Szociális munka az iskolában

A Ferencvárosi (Családsegítő) Gyermekjóléti Szolgálatról

1. Az iskolai szociális munka története a kerületben

Az iskolai szociális munka új tevékenységnek tűnik azok számára, akik esetleg nem ismerik a szociális munka történetét. „Újraélesztett” szakmánknak azonban a háború előtt már volt olyan kiépített hálózata, amely iskolai szociális munkával foglalkozott. Iskolanővéreknek hívták őket. A főváros alkalmazásában álltak és pedagógusi képesítéssel kellett rendelkezzenek. A tantestületekhez tartoztak, és így szorosan az iskolai munkához kötődött tevékenységük. (Kolléganők voltak az iskolaorvosok mellett dolgozó gondozónővérek). Egyikük, a ma már dédnagymama Flórencz Józsefné Badacsonyi Mária. 1920-ban született, tanítónői oklevelet szerzett 1938-ban egy katolikus tanítónőképzőben. Később – 1941 -ben – elvégezte az Országos Szociálpolitikai Intézet szociális képzőjét is. A Ferencváros legnehezebb terepein kezdte szociális munkáját.

Számunkra érdekes mindaz a részlet, melyet a Szociálpolitikai Intézet végzős növendékeként a „Szociális gyakorlat” c. tárgy munkanaplójából idézünk, mint a vele készült interjú Ferencvárosra vonatkozó részlete.

A munkanapló V. részében ír azokról a tapasztalatokról, melyeket a IX. kerület Vágóhid utcai kislakás telepen tett látogatás alapján szerzett. Itt száz szoba-konyhás lakást építettek egy 1937-es közgyűlési határozatot követően, mely kimondta, hogy az ún. Kiserdő bódélakóit olcsóbéru kislakásokhoz kell juttatni. Kiválogatták azokat a sokgyerekes családokat, akik heti 26 pengőnél nem kerestek többet, és közsegély-jelleggel nyerték el a szükséglakásokat. Mária néni a szoba-konyhás kis kertés lakásokat minőségi ugrásnak érzékeli a Kiserdő korábbi földalatti viskóihoz, rozszant kunyhóihoz képest. Szociális munkásként ugyanis ez volt korábban a körzete. Így mesélte a vele készült interjújában:

„Tanítói képesítéssel szellemi szükségmunkás lettem. Iskolai nővérként kezdtem dolgozni a Ferencvárosban. A László kórház mögötti Kiserdő volt az egyik területem. Volt, aki földbe vájt viskóban lakott ott. A László hullaháza is ide nyílt. Legyek serege, fertőzésveszély. Szörnyű volt, anyám eleinte nem engedett egyedül kijönni ide, elkísért...”

Az azóta is álló, akkor szükségülakásnak kiadott lakások a szociális munka terepei voltak akkor – és maradtak mindmáig. A hullaház mögötti földbe vájt viskók helyetti szoba-konyhás szükségülakások 1941-ben üdvözlendők voltak, hiszen legalább megépítettek valamit, ma azonban ezek, mint lakások szubstandard helyek. Nemcsak mint lakások, hanem a telep és a kerület többi szubstandard életvitelt indukáló telepe, munkát ad a mai iskolai szociális munkásoknak, akiknek azonban nem szabad elfelejteniük, hogy megint csak elkelve egy-egy közgyűlési határozat bizonyos bontásokhoz és építésekhez. Csak szociális munkával sem akkor, sem ma nem lehet javítani az iskolai teljesítményt, a szociális helyzetet.

Hogy nézett ki a 30-as évek végén, a 40-es évek elején az iskolai szociális munka? Térjünk vissza az interjúhoz:

„...Inspekción tartottunk elemi iskolákban, volt, hogy polgáriban is... A tantestület tagjai voltunk, az iskolához tartoztunk.

A munka egyik része pedagógiai volt: ha volt probléma pl. a jó tanuló gyerek romlott, vagy ha az iskola hívására a szülő nem jött be, kimentünk a családhoz. Rendezni a dolgot...”

Az iskolai szociális munka klasszikus esete ez ma is. Hiszen az iskola ma is – elvileg – arra szolgál, hogy felkészítse a gyerekeket a felnőtt életre, foglalkozást, hivatást segítsen választani, illetve tanítsa meg a diákokat bizonyos mesterségekre. Tanítsa meg a világot, mely körülvesz bennünket. Az iskolai szociális munkának az lenne a dolga, hogy a szociális munka elveit és módszereit alkalmazva segítsen eme célokat elérni. Segítse a gyerekeket abban, hogy problémáikat megoldják, legyen az tanulmányi, viselkedésbeli, vagy egyéb természetű. Hogy képesek legyenek alkalmazkodni környezetükhöz, ami megváltoztatható, azt képesek legyenek megváltoztatni, ami nem, azt viszonylag károsodásmentesen viseljék el. Tanulmányaik során a gyerekek vállalják a felelősséget azért, hogy a jövőjükre készülniük kell, ehhez kell a felnőttek, pedagógusok munkája, ami a gyerekeket kellene hogy szolgálja. Ha tanulási problémájuk van, az iskolai szociális munkás segíthet ebben. Az iskola-óvoda nem az a hely, ahol a szociális munka szempontjai az elsődlegesek. Az iskolában tanulni kell, tananyagot, viselkedést, alkalmazkodást. Ha ez nem megy, kell egy másik szakma – a miénk például –, hogy a szükséges változás megtörténjen a gyerekben vagy a környezetében vagy mindkettőben.

Maga az iskolai szociális munka, mint tevékenység az USA-ban kezdődött a század elején. Főként azért, hogy az ifjúsági bűnözést csökkentsék. Az első iskolai szociális munkásoknak fontos volt az a szerepe, melyet mint összekötők végeztek az iskola és a család között. Ahogy interjú alanyunk idejében is: „...kimentünk rendezni a dolgot...”

Nagyjából szinkronban voltunk akkor a világgal, hasonló elvek szerint működött a ferencvárosi iskolai szociális munkás, mint a New York-i.

Az amerikai iskolai szociális munkában egyre nagyobb szerepet kapott a klinikai szemlélet, míg a magyar viszonyok között akkor is – és mint látni fogjuk, ma is – az iskolai szociális munka emellett nagyon nagy részben jóléti szolgáltatás kellett hogy legyen. Tanulni nem lehet, mentális egészséget megszerezni és tartani nagyon nehéz volt akkor is és ma is, ha nincs cipő, ruha, élelem. Tehát az elemi szükségletek előteremtése is segítséget igényelt, illetve a tönkrement családban a gyerek helyzete végzetesen elromolhatott. Ha a szülőnek nincs munkája, viszont van gyerekbántalmazás, akkor is – és sokszor ma is – hasonló a gyerek útja.

„... Ha veszélyeztetett volt egy gyerek, pl. a szülő nem dolgozott vagy ivott, esetleg eljárást indítottunk. Volt hogy átmeneti otthonba raktunk gyereket vagy akár bírósági ügy is lehetett belőle. Az átmeneti elhelyezés után intézeti elhelyezés következhetett. Menhelyre (jelenleg a Heim Pál kórház van a helyén) csak Barabás főorvos engedélyével vihettem gyereket.

Emlékszem volt egy alkalommal, hogy két gyerek sírt bezárva. Már második napja. Ez a Zita telepen történt. Mit csináljak? Csak szülői aláírással lehet a gyereket bevinni. Kivételesen hozzájárult a főorvos úr, hogy enélkül is beveszi a gyerekeket. Szóval, segített, ha kellett...”

Ennek az ismertetésnek nem célja az intézményes gyermekvédelem problémáival foglalkozni, hiszen a lap olvasói számra ismertek a problémák. A gyermekjóléti szolgálat munkatársai számára a szolgálat fennállása alatti két évben a legnehezebb esetek voltak talán, amikor nem maradt más megoldás, mint a lehető legjobb intézetet megkeresni a gyerekeknek. A munkatársak számára azért is jelentett ez nagy terhet, mert volt, aki azért változtatott állást, pl. azért hagyta abba a gyámügyi munkát, mert tisztában volt a gyermekvédtelenség eme legkirívóbb helyzetének nehézségeivel. De nem szeretnék előre szaladni a IX. kerületi iskolai szociális munkás csoportról szóló beszámolómban. Maradva a 30-as évek Ferencvárosánál:

„... Segélyeket is osztottunk. A belépő egy ellenőrző könyvecske volt. Ebbe mindig beírták az ellátást, akár pénzben, akár természetben történt. Ha elvesztette valaki, nem kaphatott semmit. A Dologház utcai nagy raktárból kaphattak cipőt, ruhát. Adtunk cipő-talpalási jegyet is.

Kéthetente volt nagy kiosztás az iskoláknak is. Itt mindig volt rendőr is, mert olyan volt a tónus.

Hát a segélyezés egyelőre nincs ennyire megszervezve. Cipőt sem igen talpaltatunk már. De a segélyosztás, ruhaosztás ma is felvállalt feladata az iskolai szociális munkásoknak a kerületben. Nem minden nehézség nélkül működik ez a funkció (a segélyezésről még lesz szó az alábbiakban). Akkor tehát volt a Dologház utcai nagy raktár, csak rendőrt kellett mozgósítani kéthetente, ma viszont ruhavásárt rendeznek az aktív és még jó erőben lévő kollégák, akik maguk gyűjtik be a vásárra a ruhát, játékot. Hiszen egy jó szociális munkásnak minden tapasztalat a hasznára válik!

„... Minden kezelt gyerekről kartont kellett vezetni.

Az iskolában dolgunk volt minden év elején lekönyvelni, aki ebédet kért. Volt, aki a 24 fillért sem tudta fizetni:

Év közben üdültetést, erdei iskolát szerveztünk, a fővárosi üdültetési központ gondoskodott a helyekről. A tantestülettel együttműködve csináltuk ezeket a programokat...

A főváros nem bírta a költségeket. Meg kellett valahogy szervezzük a társadalmat. Én kongreganista voltam. Szerveztünk szociális képzési tanfolyamot...

Később a VIII. kerületbe kerültem...”

A jelenlegi munka hasonló elemeket tartalmaz, mint a 30-as évek béli. Míg a 60-as évektől kezdve Amerikában a változó társadalmi feltételek és iskolarendszer kihívást jelentett a szociális munkások számára abban, hogy az iskolai körülmények és az iskolarendszer célkitűzéseit, az iskoláztatás politikáját tekintsék megváltoztatandó céljuknak, hogy minél több gyerek legyen sikeres, minél több gyereknek jelentsen pozitív tapasztalatot az iskola, az igen csekély számú magyar iskolai szociális munkás számára ez a cél legfeljebb mint gondolat kísérlet létezhet. A magyar kollégák is megkísérlik természetesen alkalmazni munkájuk során a problémaorientált gyakorlatot. Csakhogy olyan mennyiségű problémával találkoznak a kerületben, hogy még a nagy gyakorlattal rendelkező, jól képzett amerikai szociális munkás is jól megnézhetné magát, ha alkalmazni akarná a problémamegoldó modelljét.

Amíg a szakma ennyire kialakulatlan hazánkban, nehéz azt a világszerte elterjedt módszert alkalmazni, mely a pedagógusok támogatásával alakítja az iskolai munkát olyanná, amely a gyerekeknek jobb.

Tehát a szakma történetéből láttuk, hogy az iskolai szociális munkás

- segít a tanulmányi problémák megoldásában
- kapcsolatot létesít az iskola és a család között
- belép a gyermek veszélyeztetettség esetén
- segít a szociális problémák megoldásában, segínyt oszt
- üdülést szervez

A jelenlegi helyzetben is hasonló tevékenységeket találunk a kerületi munkában. A Ferencváros nem lett „jobb” lakóhely az utóbbi 40 év során. A problémák nem oldódtak meg, legfeljebb a szakma oldódott fel a politikában és kell újra kikristályosítani tevékenységét.

2. A jelenlegi Gyermekjóléti Szolgálat

Eredetileg, mint iskolai és óvodai szociális munkás hálózat indult útjára a mai Gyermekjóléti Szolgálat (a továbbiakban GySz) 1992 nyarán. Szervezője, Bán Gabriella esetmegbeszélő csoport vezetésére kért fel az alakuláskor. Azóta dolgozom heti egy alkalommal, a csoporttal. A kétévnyi munka mintha egy pillanat alatt múlt volna el, mintha két év alatt ötévnyi esemény történt volna, ennek átgondolásakor írtam az újság felkérésére ezt az összefoglalót.

A tíz fölé emelkedett munkatársi létszám egy új szakma kialakításán és hazai meghonosításán nagy felelősséggel és sok szakmai gonddal munkálkodott. A kollégák mindent megtettek azért, hogy szakmailag fejlődjenek, kapcsolatokat építsenek ki a kerületben hasonló munkát végző munkatársakkal. Hiszen a nevelési tanácsadóban és a családsegítő szolgálatban is megjelennek azok a gyermekes családok, akik iskolai és szociális gondokkal küszködnek. Kinek mi tehát a dolga? Hogyan különíthető el a feladata a nevelési tanácsadó családgondozójának a GySz szociális munkásától? Nehezen. Egyik sem marad azonban munka nélkül ebben a kerületben. (Érdeemes lenne egy tanulmányt szentelni annak, hogy a különböző, saját profiljukat kereső intézmények mennyiben tudják elhatárolni egymástól magukat, erre van-e igény és szükség?)

Ez a szerzteágazó és – mint minden, a humán szférában zajló munka – amúgy is erősen megterheli a szakemberek személyiségét, a heti két óra csoportos szupervízió során az egyes munkatársak „terhét” csak korlátozottan könnyíthette az esetmegbeszélő csoport.

Eredeti felkérésem arra szölt tehát, hogy esetmegbeszélő csoportot vezessek az újonnan alakuló IX. kerületi iskolai szociális munkás csoportnak. Hosszas megbeszélések után mertem elvállalni a munkát néhány kikötéssel:

- az esetmegbeszélő csoport nem követi – legalábbis kezdetben – a klasszikus szabályokat
- a szociális munka elméletéről valamennyit kell beszéljek a munka során
- a leendő munkatársaknak vállalniuk kell, hogy a csoportban egy tanulási folyamat is megtörténjen
- a tagok felelőssége, hogy ebből a tanítási folyamatból minél többet hasznosítsanak

Feltételeimmel mind a vezető, mind a tagok egyetértettek, és így kezdődött – eleinte kissé rendhagyó – közös munkánk, mely eddig nagyjából három szakaszra bontható.

Az első szakasz: a csoport működésének kialakítása

Ebben a fázisban – mely minden csoportalakulás első fázisa - tértünk el leginkább a megszokott esetmegbeszélő csoportok munkamódjától.

Ennek oka, hogy ma Magyarországon egy újjászülető szakma képviselői vagyunk mindannyian. Mint ismeretes, az idén végzett először főiskolán olyan évfolyam, akik a szociális munkát min professziót hivatalosan, felsőoktatásban tanulták, ebből diplomáztak. A jövő tanévben végez az első egyetemi szinten képzett évfolyam az ELTE-n. Tehát akik eddig szociális munkát műveltek, illetve művelnek Magyarországon, másik szakmából származó illetve autodidakta módon szerzett ismereteiket hasznosították. Többnyire pedagógusok, szociológusok, pszichológusok, pszichopedagógusok végezték a családsegítőkből, nevelési tanácsadókból, később a hajléktalan ellátásban, menekültellátásban, esetleg egészségügyi intézményekben a szociális munkát. A szakma még a humán szférában dolgozók körében sem igazán ismert, sem publicitása, sem a benne dolgozók asszertivitása nem volt eddig elegendő ahhoz, hogy olyan területen kezdjünk tevékenykedni, ahol nem kell túl sokat magyarázkodnunk a munka sajátosságait illetően. Néhány anekdota-szintű élményem van

arról, hogy ki mit gondol arról, ki is az a szociális munkás (legriasztóbb egy vidéki kisvárosban dolgozó kollégától, akiről az ifjúságvédelemmel foglalkozó rendőr azt gondolta, hogy gyári munkás, és végképp nem értette, mit is akar a fiatalok gondozójának ügyében vele megbeszélni).

Ha belegondolunk, szűkebb területünkön (ezen most mind a Ferencvárost, mind az utóbbi évek Magyarországot, mind a politikai változásoktól erősen érintett iskola- és óvodarendszert, mind a hazai munka- és lakáspiacon érdekeiket érvényesíteni oly kevéssé tudó családokat és gyerekeiket értjük) milyen változások következtek be az utóbbi négy-öt évben, vagy akár a GySz fennállásának két éve alatt, tulajdonképpen nem is kell annyira meglepődnünk azon, hogy a kétéves munka alatt egy nyugalmasabb kerület, vagy egy társadalmi változásoktól kevésbé sújtott – vagy áldott? – ország, esetleg egy kevésbé forrongó terület ötödanni történést sem élt volna.

Tehát óhatatlan volt, hogy ebben az első periódusban én lényegesen többet „oktattam”, mint egy hagyományos csoportban tettem volna. „Hallgatóim” lelkesek és tanulni vágyók voltak, referáltak, ha kellett – volt aki idegen nyelven –, elolvasták az elolvasni valókat, volt, aki saját pénzén vett szakirodalmat.

A szupervizori munka természetesen mindig tartalmaz oktatási elemeket is, ebben az első szakaszban azonban több volt talán a szokásosnál ez az elem.

Sokat beszéltünk arról, hogy pedagógus kollégáinkkal hogyan fogadtassuk el a szakmánkat. Meglehetősen ismeretlen volt a szociális munkás a kerület pedagógusai körében: A kialakulatlan szakma, amelyre amúgy sem jellemző, hogy egyszerűen definiálhatná magát, eleinte talán nehezen volt megragadható számukra. Találkozókat szerveztünk gyermekvédelmisekkel, tanítókkal; óvónőkkel. Bemérészkedtünk konferenciákra. Úgy tűnik, a GySz munkatársai ezt a problémát elég jó határfokkal oldották meg, szinte minden iskolában és óvodában van már elképzelés arról, mit jelent a szociális munka, mit lehet elvárni tőlünk és mit nem.

Eme első szakasz végére lényegében elfogadódott a csoport léte, munkánk többé-kevésbé ismertté vált, a-lapfogalmaink tisztázódtak egymás között, a csoport keretei kialakultak. Az első szakaszban esetek szinte még nem voltak.

A második szakasz, mely élesen nem különíthető el időben az elsőtől

Ebben a szakaszban beindultak az „esetek”. Talán túlságosan is nagy tömegben öntötte volna az iskolák-óvodák némelyike a munkatársakra azokat a problémás gyerekeket-családokat, akikkel nem tudtak mit kezdeni.

A GySz vezetője sok éves szociális munkás tapasztalatával szinte védőpajzsként óvta munkatársait. Nem lehetett esetet felvenni, csak a csoport egyetértésével, alaposan ismerni és ismertetni kellett a háttérrel, először tehát az átadni óhajtó pedagógusnak majd a szociális munkásnak is. Elfogadhatatlan volt az olyasfajta kérelem: „menj ki, nézd meg, mi van velük!”

Küszködünk kellett azzal a gonddal, hogy nem volt állandó helyiségünk. Nem tudtunk időpontokat adni, amikor telefonálhatnak azok az ügyfelek, akik esetleg hirtelen bajba kerültek. A hely kérdése komoly gondot jelentett, mert sokszor krízishelyzetekben lenne szükség a családot ismerő szociális munkás elérésére, és erre csak a legnagyobb leleményességgel (egyéni, telefonos ügyeleti helyek „megszerzése” kollegiális kapcsolatok által) volt lehetséges.

Ebben a szakaszban sokak számára igazi megrendülést okozott a kerületben tornyosuló problémák halmaza. Vagy akár csak az egy családon belül egymásra rakódó problémáké. A

különböző szakmai előtörténetű kollégák sok segítséget adtak egymásnak szemléletben, sok vita alakult ki a csoporton belül. Az eseti munka beindult, és a szociális munkások mindegyike szociális esetmunkát végzett. Az eset-ismertetések formáját megtanultuk, megtanultuk egymás „nyelvezetét”.

Egyre inkább kialakult az igény arra, hogy az azonos problémákkal küszködő gyerekeket valamilyen csoportos formában egy másik szociális munkamódszerrel, a csoporttechnikával vagy a közösségi szociális munka valamely eszközével – az eseti munkát nem elhagyva – hatékonyabban gondozzák.

A körülmények kedvezőek voltak, akadtak csoportmunkában jártas kollégák, jött a nyár, lett anyagi fedezet és egy serdülő csoport alapjait megvetette a GySz a nagyon jól sikerült nyári táborozással. A serdülőcsoport beindulásához a tárgyi feltételek is kialakultak 1993 őszére, mert a GySz helyett állandó helyet kapott

Sajnos nem indult be egyelőre a kollégák „írhatékja”, írások, eseteírások nem születtek. Sokszor esett szó ebben a szakaszban – is – a dokumentációról, rögzítési technikákról. Különböző eljárásokat próbáltunk ki, kerestük a kapcsolatot a hasonló problémákkal foglalkozó kollégákkal. Végleges rögzítési módok nem alakultak ki még mára sem. Remélhetőleg az „írásbeliség” elterjedésével a lap olvasói találkozhatnak majd eseteinkkel a jövőben.

Külön gondot jelentett ekkor, hogy nem „menekülhettünk” a segélyezés gondjától. A kerületben van érvényes rendelet a családsegítőre vonatkozóan. Eszerint járnak el a GySz munkatársai is. Ugyanolyan csapdahelyzetbe kerülve, mint mindenki, aki a szociális szférában dolgozik. Az esetmegbeszélő nem vált „pénzosztási huzavona” terepévé, megállapodásunk értelmében a segélyekért a team értekezleten harcolnak a kollégák. Elvekről és az ezekből következő gyakorlatról, a gondozási folyamat és a segélyezés kapcsolatáról azonban többször is beszéltünk egy-egy eset kapcsán. Az ilyen típusú gondok megbeszélése az újonnan belépők számára is hasznosnak tűnt.

Mind az eseti munkára vonatkozóan, mind a csoportokkal végzett szociális munkában többféle szemlélet van kialakulóban a GySz munkatársai körében is. Véleményem szerint lehetővé kellene tenni a csoport fejlődésének mentén a tagok számára esetmegbeszélő-típus választást. Ez a fenntartó önkormányzatok dolga lenne, akár kerületközi megegyezések alapján.

Ezzel lezárult a második szakasza életünknek.

A harmadik szakasz az intézmény stabilizálódása, a teljes profil 'kialakulása

A szolgálat munkatársai vagy jelenleg tanulják a szociális munkát felsőoktatási intézményben, vagy elvégeztek valamilyen szakirányú képzési formát. Nincs szükségük az „oktatásra” a csoporton belül.

A szociális munka mindhárom elterjedt formája (eseti munka, csoportmunka, közösségépítő munka) bekerült a GySz tevékenységi körébe. Az arányok kialakítása, a feladatok elosztása a SzMSz megalkotásával párhuzamosan, szakemberek segítségével folyamatban van.

A serdülőcsoport mellett beindult egy óvodás csoport is. A korrepetálások folynak tovább, ha lehet ezt a tevékenységet közösségépítő módon próbáljuk végezni. Nyári terv, hogy a táborok mellett a kerület legnehezebbnek tartott terepén a Dzsumbujban „szabadtéri játszóházat” hozzanak létre, ehhez volt tavasszal külső segítő ajánlat. A már rendszeressé váló vásárok – minden nehézségük ellenére – közösségépítő funkciót is ellátnak.

A csoport stabilizálódott.

Nézetem szerint komoly teljesítményére büszke lehet.

Sokféle tevékenységet végeznek a csoportban dolgozó kollégák, többféle szociális munkamódszert használva. Képesek és készek arra, hogy a kerület humán szférájában dolgozó többi kollégával együttműködve, saját munkájukat megismertetve végezzék feladataikat. Képesek új tagokat befogadni, kialakult normákat átadni. A két év alatt elég sok „személyi változást” értünk meg, mindezidáig ezek nem rendítették meg a GySz-t. Az átstrukturálódást, mint természetes folyamatot élik meg a tagok. Meg kellett tanulni, hogy ez is egy olyan szakma, ahol előfordul, hogy eseteket, munkaköröket a szakmai szabályok betartásával más kolléga fog átvenni. Reméljük azonban, minél ritkábban.

Pik Katalin